

Romà Comamala

El perfil d'una flama

Una autobiografia

prisma

Cossetània Edicions

Col·lecció Prisma - 19

EL PERFIL D'UNA FLAMA

Una autobiografia

ROMÀ COMAMALA

Edició del text:
MIQUEL M. GIBERT
MIQUEL SAUMELL

Cossetània
EDICIONS

Editat amb la col·laboració:

Generalitat de Catalunya
**Institució
de les Lletres Catalanes**

Ajuntament de Vilabella

Primera edició: desembre del 2007

© Hereus de Romà Comamala
© Cossetània Edicions

Edita: Cossetània Edicions
C/ de la Violeta, 6 • 43800 Valls
Tel. 977 60 25 91
Fax 977 61 43 57
cossetania@cossetania.com
www.cossetania.com

Disseny i composició: Imatge-9, SL

Impressió: Romanyà-Valls, SA

ISBN: 978-84-9791-322-5

Dipòsit legal: B-52.555-2007

VARIACIONS SOBRE L'EDICIÓ D'UN LLIBRE IMPORTANT

1

A primers de l'any noranta, la revista *Serra d'Or* em va proposar una col·laboració bimensual a les seves pàgines sobre qüestions de teatre català. Vaig decidir de parlar-hi sobretot de la literatura dramàtica i, per tant, dels autors del país. L'opció no era arbitrària, sinó que responia al desig de contribuir, tan modestament com es vulgui, és clar, a donar a conèixer una tradició tinguda en compte molt parcialment. Per aquest motiu, vaig dedicar una part important d'aquells articles a dramaturgs que, malgrat que havien escrit un conjunt d'obres notable, havien caigut en l'oblit o no eren, al meu entendre, prou valorats.

No cal dir que, considerant tot això, mossèn Romà Comamala (Barcelona, 1921 — Vilabella del Camp, 2000) havia de tenir un lloc destacat en aquelles col·laboracions i, en conseqüència, li vaig dedicar el segon article de la sèrie.¹ Abans, li havia enviat alguna carta per comentar-li, com a simple lector, algun dels volums de teatre que havia anat publicant des de finals dels anys setanta. Sempre m'havia contestat amb correcció i amb cordialitat, però la nostra relació no havia passat de ser escadussera i només epistolar. Però llavors, a l'hora de preparar el text per a *Serra d'Or*, li vaig enviar una carta en què li demanava diversos aclariments que, sens dubte, me n'havien de facilitar la redacció. Ell em va respondre de seguida i amb una gran precisió i, al mateix temps, em va convidar a visitar-lo a Vilabella. Així doncs,

¹ Miquel M. Gibert, "Sobre el teatre de Romà Comamala", *Serra d'Or*, núm. 368 (setembre 1990), p. 68-70.

un dissabte de primers de juliol del noranta, la meva dona i jo vam fer cap a la rectoria, i Romà Comamala, acompanyat de la senyora Josefina Rull, sempre tan atenta, ens va rebre amb una educació exquisida i una mica cerimoniosa. Després, ens va mostrar detingudament la casa, el pati i la col·lecció de pintura religiosa que havia reunit al segon pis, i ens va parlar dels projectes literaris i artístics que tenia. Ens en vam acomiadar oferint-li casa nostra a Barcelona.

Al cap de pocs dies ens va tornar la visita, i des d'aleshores, i durant nou anys, va visitar-nos amb una certa regularitat. Sovint es quedava a dinar, i així, a la sobretaula, podíem parlar tranquil·lament una bona estona. D'aquesta manera vam anar coneixent amb un cert detall els esforços que feia per tirar endavant la Fundació Comamala, destinada a salvaguardar la col·lecció pictòrica que havia reunit, la il·lusió que posava en els espectacles folklòrics de l'estiu al pati de la rectoria, la tenacitat amb què escrivia textos dramàtics, novel·les, contes...² Gairebé a cada visita em portava una obra i em demanava que la llegís i la hi comentés. Jo procurava de fer-ho amb puntualitat i tan bé com sabia. Això li agradava molt perquè, literàriament, se sentia defraudat, i de vegades fins i tot angoixat per l'escassíssim reconeixement que havia obtingut el seu treball. D'altra banda, era freqüent que, en lliurar-me una peça nova, em digués que aquella seria l'última. Però l'anunci no es feia mai realitat, i quan tornava al cap d'uns mesos, em duia una altra obra que, aquella sí, havia de ser la darrera... Fins a l'últim any de vida no va deixar d'escriure.³

² El 17 de desembre del 2006 va ser inaugurada, a Vilabella del Camp, per la Fundació Comamala, la pinacoteca on s'exposen 118 quadres, dels més de 150, sobretot de pintura religiosa catalana dels segles xvi-xviii, que mossèn Comamala va anar comprant, amb l'herència familiar, durant la seva estada al poble.

³ Romà Comamala i Valls va néixer a Barcelona el 1921. Era el fill segon d'Arzeni Comamala, un dentista prestigiós, amb pis i consulta al passeig de Gràcia, i de Montserrat Valls, filla de Josep M. Valls i Vicens, copropietari amb el seu germà Agustí de la Banca Fills de Magí Valls. Després dels estudis de batxillerat, Comamala va cursar el primer any de Dret a la Universitat de Barcelona. Però va abandonar aquests estudis per ingressar com a alumne de Llotja, on va acabar Belles Arts. En aquests anys de la primera postguerra, va realitzar uns quants treballs com a escenògraf i es va començar a interessar pel món de la dansa a través de l'amistat amb José Luis de Udaeta. Però el 1945 ingressa com a novici al monestir de Poblet, que abandonarà el 1948 per entrar al Seminari Arxidiocesà de Tarragona. El 1952 serà ordenat sacerdot durant el Congrés Eucarístic de Barcelona i, un any més tard, designat rector de Santes Creus, càrrec que

2

Romà Comamala es considerava, per damunt de tot, un *poeta tràgic*. Certament, ho era, encara que l'expressió avui pugui resultar anacrònica. A partir d'aquesta idea de tragèdia i poesia, l'escriptor sempre va tenir el teatre, la literatura dramàtica, com la manifestació estètica més adequada a la seva sensibilitat. Les primeres peces que va escriure daten de l'època d'estudiant de Belles Arts, tot i que no en va editar cap fins a finals de la dècada dels cinquanta: *Jeremies a Tafnis* (1958) i *Judit* (1959). Després de divuit anys sense publicar teatre, mossèn Comamala va donar a conèixer en divuit anys més, entre 1977 i 1995: cinc volums de *Variacions sobre mites grecs*, tres de *Peces breus*, dos de *Peces mínimes*, un de titulat *Rumb a Paititi i altres peces* i el recull *Teatre*. Ha deixat inèdits un volum de *Peces breus*, dos de *Peces mínimes* i un nombre considerable d'altres obres d'èpoques diferents. En conjunt, la seva literatura dramàtica arriba a una norantena de textos de llargada diversa.⁴

L'escriptor usa molt freqüentment, en el seu teatre, arguments bíblics, mitològics, llegendaris o històrics per donar una visió profundament tràgica de l'existència humana d'acord amb conceptes que procedeixen del simbolisme esteticista i decadentista de finals del segle XIX. Hi resulta recurrent la figura de l'artista que només aconsegueix plenament la bellesa redemptora al preu de morir per una forma o altra d'art. De vegades, aquesta bellesa s'hi confon amb l'amor, i llavors és per aquest sentiment, profundament idealitzat, que l'individu es lliura a la mort. La impossibilitat de la felicitat humana s'hi fa evident i l'esperança d'aconseguir-la cal situar-la, si de cas, en l'eternitat de la contemplació divina. Només en Déu es fonen amor,

ocuparà fins al 1961, en què serà nomenat rector de Castellbell. El 1965 serà traslladat a Vilabella, parròquia de la qual també serà rector fins que mor, el 9 d'agost del 2000, víctima d'un càncer. Per a una visió de Romà Comamala com a novici de Poblet i, més tard, com a rector de Santes Creus, vegeu Carlos Barral, *Años de penitencia*. Madrid: Alianza Editorial, 1975 (Alianza Tres, 13), p. 232-233; Alberto Oliart, *Contra el olvido*. Barcelona: Tusquets Editores, 1998 (Andanzas, 332), p. 217-219.

⁴ Poc després del traspàs de mossèn Comamala, encara es va publicar *Abelard i Eloïsa*, una peça escrita el 1994. L'obra s'inspira en la llegenda construïda a l'entorn del filòsof i eclesiàstic francès Pere Abelard (segle XII), enamorat en plena maduresa d'Eloïsa, una noia de divuit anys, deixeble seva, que correspon del tot als seus sentiments. La tragèdia dels dos enamorats es comença a dibuixar quan es casen en secret...

bellesa i veritat i, per tant, la condició terrenal de l'home és radicalment tràgica, com ho demostra l'obra dels pares fundadors de la gran tradició literària occidental que eren, per a Romà Comamala, els autors tràgics grecs. D'altra banda, les formes teatrals emprades per l'escriptor, classicitzants, l'aproximaven també als models escènics reclamats per teòrics del Noucentisme com Josep Farran i Mayoral.⁵

Així, doncs, una part molt important de l'obra dramàtica de mossèn Comamala és la realització més completa, molts anys després, de determinades pretensions noucentistes en l'àmbit teatral. Però no és solament això, perquè el pensament de Paul Claudel, de Georges Bernanos, de Jacques Maritain i l'existencialisme cristià —Gabriel Marcel— es deixen sentir, de tant en tant i en alguns textos més que en altres, sobre la literatura escènica de l'escriptor.

Un esperit molt semblant es manifesta en la seva poesia, inèdita amb l'excepció de *Poemes d'Adam* (1967). Es tracta d'uns poemaris arravatadament lírics, de vegades narratius i al·legòrics, apassionats, i que al meu entendre culminen amb *Foc invisible*, una obra revisada un any escàs abans de la seva mort. A part de l'esmentat, quatre llibres més recullen la seva labor poètica.

La narrativa, no publicada, potser és la part més desigual de la producció de Romà Comamala. Consta de dos llibres de relats —*Els contes del senyor Calvet* i *Vil·la Paulina i altres relats*— i dues novel·les —*Lo senyor de la Barquera* i *Confiteor*—. Cal afegir-hi una autobiografia que, afortunadament, des d'ara el lector tindrà a l'abast editada per Cossetània.⁶

Paradoxalment, dos llibres de divulgació historicocultural, *Iniciació a Catalunya* (1975) i *El Pi de les Tres Branques* (1977), li van donar més notorietat, a l'inici de la transició política a la democràcia, que una obra creativa tan extensa com la que acabo de ressenyar aquí.

⁵ Josep Farran i Mayoral, *La renovació del teatre*. Barcelona: Publicacions de La Revista, 1917.

⁶ Romà Comamala va posar al volum un títol mecànic, purament descriptiu: *Autobiografia I*. D'acord amb l'editor comercial de l'obra, l'he titulada i subtitulada *El perfil d'una flama (una autobiografia)*, que, a més de recollir encara que sigui secundàriament el títol proposat per l'autor, potser resulta més interpretatiu pel que fa al conjunt del text i més atractiu per al lector.

3

Sens dubte, el lector trobarà en les memòries de mossèn Comamala la millor prosa de l'autor.⁷ És clar que pot pensar, aquest lector hipotètic, que això no vol dir gran cosa si no té a l'abast altres textos narratius de l'escriptor que li permetin de saber amb precisió de quin nivell qualitatiu cal partir. Per tranquil·litzar-lo, li puc assegurar que, considerat en si mateix i comparant-lo amb els llibres de memòries de més anomenada, el volum que té a les mans és una obra important, sempre atractiva i amb moments esplèndids.

Es tracta d'unes memòries escrites en una prosa fluida, elegant i amena. Són tres virtuts estilístiques de primera categoria que faciliten l'accés del lector al món de l'autor, un món molt personal, amb molts replecs, que avui ja és passat, però d'un gran valor moral perquè les qüestions que planteja són permanents i presentades amb una llibertat no gens freqüent en un sacerdot. D'altra banda, Romà Comamala va trobar la manera, eficaçment literària, d'acostar-hi tant el lector amb una preparació cultural sòlida com el lector de coneixements més limitats.

Com a conseqüència del que acabo de dir, cal remarcar que *El perfil d'una flama* admet diverses lectures, que podríem resumir en dues: una de més superficial, simplement informativa i que busca, per damunt de tot, un entreteniment amè —i que no s'ha de menystenir perquè l'objectiu és ben lícit, tant humanament com literàriament—, i una altra de més profunda, en què els interrogants i els dilemes culturals, socials i morals passen a primer terme a partir de la gran força suggeridora del text.

Com ja indicava el títol original,⁸ *El perfil d'una flama* és el primer volum d'una sèrie d'un o dos més que, en conjunt, havia de constituir l'autobiografia de mossèn Comamala. Però la realitat no és aquesta, perquè l'autor no va deixar cap més llibre de memòries. Ara bé, això no lleva interès al volum de què disposem: la personalitat i el món de Romà Comamala ja hi apareixen sencers, presentats amb una llibertat no gaire freqüent en un sacerdot, i encara que sigui en un concentrat

⁷ Tot i que *autobiografia* i *memòries* només són sinònims parcials, aquí, per raó de l'agilitat expositiva, usaré aquests mots com si ho fossin.

⁸ Vegeu la nota 6.

literari que el lector atent sabrà interpretar sense gaires dificultats. En la tradició literària catalana, uns antecedents il·lustres de Comamala, en aquest aspecte, són Josep M. de Sagarra i Agustí Calvet, *Gaziel*, autors d'unes *Memòries* i de *Tots els camins duen a Roma*, respectivament, textos que només abasten la infantesa i la joventut de cada escriptor; unes *Memòries*, en el cas de Sagarra, que tampoc no van ser completades per l'altre volum que n'havia promès l'autor, però que són, malgrat tot, un dels textos més atractius i interessants de la literatura catalana de tots els temps.

Hi ha una altra qüestió, estructural, que vincula l'autobiografia de Romà Comamala amb les *Memòries* de J. M. de Sagarra: en ambdues obres, els autors respectius es remunten als orígens coneguts de la tradició familiar per tal d'explicar la seva realitat personal i social. Encara més: la capacitat evocadora que demostren l'un i l'altre esdevé especialment brillant quan es remunten al passat que no van viure, però al qual han accedit a través de la memòria familiar, oral o escrita, i a través, també, de la seva habilitat per refer una època —en realitat, èpoques diverses—, amb elements dispersos o incomplets, i deixar-ne una pintura convincent per al lector d'avui.

Al costat del valor literari, indubtable al meu entendre, el text de mossèn Comamala té també un valor històric més que remarcable. En els primers capítols del llibre, el lector hi trobarà, molt ben reflectida, la vida d'un sector de l'alta burgesia catalana dels anys vint i trenta del segle passat a través de l'experiència de la família Valls, propietària de la Banca Valls, a la qual pertanyia la mare de l'autor. Es tractava d'una família de la gran burgesia financera, pròxima al catalanisme de la Lliga Regionalista, i en la qual convivien els interessos monetaris amb els artístics. A partir d'aquesta circumstància, pren un gran relleu en *El perfil d'una flama* la figura de Nolasc Valls, pintor format a Roma, oncle de Romà Comamala i guia humà i estètic de l'autor. Estic convençut que sense la influència del pintor Valls, la personalitat de Comamala hauria estat, en bona part, diferent.⁹ Des d'aquest punt de vista, la seva autobiografia fa recordar,

⁹ També em sembla important d'assenyalar que el músic Manuel Valls i Gorina (Badalona, 1920 — Barcelona, 1984) era cosí germà de Romà Comamala, amb qui el va unir, a més, una gran amistat.

de vegades, *Els Buddenbrook*, de Thomas Mann, especialment quan l'autor barceloní comença a emmirallar la davallada econòmica de la família materna, de la qual la fallida de la Banca Valls, com a conseqüència de l'enfonsament borsari de 1929, és la prova irrefutable. La gràcia literària de mossèn Comamala el du a aproximar-se a aquest món complex i refinat de la seva infantesa amb un recurs doble: de vegades s'hi acosta amb els ulls de l'infant que va ser; d'altres, amb la perspectiva d'home madur i la distància que li donen els anys passats. Amb una gran delicadesa, passa d'un enfocament a un altre i aconsegueix crear un veritable joc de miralls que torna la lectura fascinant.

Romà Comamala arriba a la màxima intensitat dramàtica —però amb una gran economia de mitjans—, amb pàgines que impressionen profundament, com les dedicades a la mort del germà, Víctor Comamala, en els capítols en què reflecteix les experiències de la guerra civil i els primers anys de la postguerra.¹⁰ A les pàgines de la seves memòries, hi perviuen amb una intensitat extraordinària la Barcelona bombardejada i afamada de 1938, la ciutat atemorida, desconcertada i, al mateix temps, travessada d'una estranya alegria, que rep les forces franquistes el gener de 1939; les relacions humanes que l'autor, aleshores joveníssim, estableix amb el món de l'art —la dansa, l'escenografia i el teatre, la música— durant els primers anys quaranta... En aquest període, la figura de la mare, una dona molt culta, trasbalsada durant molts anys per la mort del fill gran, ocupa el primer pla de l'atenció de l'escriptor, que en fa un retrat, ple de matisos, magnífic.

Els capítols en què l'autor recull l'impacte de la crisi moral que el du a descobrir la plenitud de la fe religiosa i, després, a optar per la vida monàstica abunden en suggeriments i reflexions que, tanmateix, gairebé mai no se'ns fan explícits, perquè mossèn Comamala no suspèn la narració per presentar al lector disquisicions més o menys pertinents sinó que, com a creador de raça que va ser, acompanya el text narratiu d'un subtext profund i atractiu. L'autor d'*El perfil d'una flama* hi aconsegueix de dibuixar molt bé l'inici de la tensió que

¹⁰ Sobre la mort de Víctor Comamala, vegeu especialment les commovedores pàgines 128-132.

dominarà la seva vida adulta: les possibilitats i les impossibilitats de conciliació entre vida religiosa, sacerdotal, i esperit d'artista.

La visió tràgica de l'existència que Romà Comamala desenvolupa àmpliament en el teatre i la poesia, el lector la pot trobar molt ben condensada a l'autobiografia i, a més, en podrà veure les causes i les primeres manifestacions, que mai no seran posades en dubte per l'evolució de l'autor. En aquest aspecte, cal subratllar la seva habilitat expressiva per implicar íntimament el lector en l'experiència personal, complexa, a la vegada lluminosa i ombrívola, que el convida a compartir.

Miquel M. Gibert
Universitat Pompeu Fabra

—Per què en lloc d'aquestes solemnes tabarres que ningú no llegeix, no escrius alguna cosa més directa i actual? Per què no intentes, per exemple, descriure el capellà de poble esqueixat que tu ets? —més d'una vegada m'ha proposat algun amic.

Escriure la meva vida, tant com ho he desitjat, tant com ho he temut! Inclinar-me d'una vegada al toll on s'emmirallen els narcisos, plaer que em sedueix a desdir, però plaer incompatible amb l'altre de sentir-se integrat a l'univers, com un ocell.

I si provés, doncs, d'emboscar-me en una novel·la autobiogràfica? Quina impostura aquesta, ben mirat. No fóra pitjor la falsa humilitat que em reclamaria que no pas el risc d'afrontar la veritat? Les meves *Memòries*! Què els podria conferir, en tot cas, un cert interès? Tot allò que m'ha tocat viure: les convencions d'una determinada burgesia, la decisiva soledat al llarg d'una guerra espantosa, les hores transcorregudes al cor d'un monestir, no són temes prou apassionants, ho sé, per decidir-me a començar-les.

I tanmateix, el subtítol que he estat temptat de posar-los potser sí que aportaria originalitat: *Memòries d'un rector de poble burgès i esteta*. Indicaria, si més no, tot el seguit de contradiccions que he intentat de conciliar: cel/terra, bellesa/creu, *spleen* / vida nova, etc. I és només pensant en la meva rara versió d'*existència estètica* i en les circumstàncies singulars que s'hi han conjuminat, que el meu relat-testimoni, queda, em sembla, en part, justificat.

I. LES FAMÍLIES

Una taula de comensals antagònics — La branca paterna — Els Valls — Un personatge de la Renaixença — Sessió necrològica entre estàtues clàssiques

Entre els temes predilectes de tot bon memorialista burgès (els *teus* paisatges, la *teva* constel·lació, els *teus* herois favorits, etc.), mereix un lloc prominent, és clar, el dels *teus* avantpassats, aquests espectres que ni cal evocar dels sepulcres, perquè continuen vivents al propi interior. De fet, ens abelleix saber-nos el resultat final de tot de factors inscrits de feia temps dalt de rutilants estrelles. Malgrat tot, aquella satisfacció no és cap confort de vegades. Jo mateix sóc pres d'una certa torbació quan, en aixoplugar-me sota l'arbre de família, esguardo uns fruits tan diversos penjant d'una mateixa copa. En efecte, hi apareixen —com es feia abans en la presentació d'un film— els rostres més oposats: els *bons*, els *dolents*, els *aristòcrates*, els *pagesos*, els *militars*, els *artistes*, etc. Uns es mostren altius, arrogants; d'altres, en canvi, somriuen bondadosament. Són els rostres que una cita, tan absurda com vulgüe, ha fet reposar, al capdavant, en el mateix calaix de velles fotografies. La clau daurada és a la meua mà que em permet, quan vull, sostreure'ls de la presó on han estat confinats igual. Qui els ho havia de dir: ara juntets en aquesta consola tots els que, si s'haguessin conegut, s'haurien detestat, evidentment, com continuen fent-ho encara dintre meu.

“Ja en fou de desbaratada, Senyor, la taula de noces dels pares!”, no puc deixar de pensar, quan ressegueixo l'ordre en què prengueren seient els comensals, en l'esquema difós al *Ja-la-ballem* (el periòdic

d'estiu que publicaven els alegres hostes de la Torre del Roser). No fou gens fàcil, segur, col·locar-los entorn d'aquella taula d'una vintena de metres instal·lada a la *sala gran* del segon pis. Amb tot, cal reconèixer que hauria estat encara molt més conflictiu distribuir-hi els d'una generació anterior. Que s'haurien mirat de reüll, no en tinc cap mena de dubte. Però és que haurien arribat a parlar-se? Perquè, qüestió prèvia, algú hauria cedit en l'ús de la seva llengua? L'avi Valls, tant de la ceba, fent-se amb militars! Ai, no crec pas que s'hagués arribat al brindis.

En el millor dels casos, les senyores Valls s'haurien folgat —piadosament, s'entén— observant els pentinats o els conjunts de les seves oponents, bé que de sang més blava. I què! Podien riure's elles de la nebulosa noblesa d'aquestes. En les seves mansions, entorn de taules copioses, se succeïen les festes de família; en canvi... Bé, deixem-ho: sant que la festa hagués acabat en pau, s'haurien retirat tots plegats dient-se interiorment: "Gràcies a Déu, per fi!". Ells podrien retirar-se, però ja sé una altra taula parada entorn de la qual es repeteix un dia i un altre l'inversemblant banquet de noces, lloc obligat on vulgues no vulgues han d'anar seient colze a colze uns convidats —quin remei queda— amb els quals és impossible del tot congeniar.

Els Comamala i els Valls: podria el més fantasiós novel·lista concebre uns més oposats llinatges? El barroquisme pintoresc d'aquells, l'extrema simplicitat dels darrers. Barrocs, sí, els primers, és a dir: exagerats. Exagerats, em sembla de vegades, per aquella mena de febre —dels humoristes i dels artistes— de deformar, ells deuen saber per què, la realitat. I amb tot, una altra característica dels Comamala podria ser una forta inclinació a explicar-se un fet qualsevol per causes merament biològiques, és a dir, des de dintre el corrent vital on es mouen, i així no era estrany que tendissin a comparar els diguem-ne sentiments més elevats d'un home amb les instintives reaccions, posem per cas, de la gossa, la conilla o la gata. No se'ls podria pas acusar de materialisme —que devots del diner no ho eren pas— però sí de naturalisme, per la seva afecció a trobar a la naturalesa la causa i justificació de tot. També els Valls eren molt sensibles als encisos de la naturalesa, però ho eren d'acord amb l'espiritualitat franciscana que semblava informar-los. Profundament religiosos —ascendència jueva?— veïen la mà de Déu que conduïa tots els esdeveniments. I així, per exemple, suportaren l'*hecatombe* de la Banca sense immutar-se

gens, amb una dignitat i acceptació del fet dignes gairebé de Job. Sí, aquests podrien representar la fe, com aquell el positivisme, o bé respectivament, si es vol: l'esperit i la matèria, en el conflicte que m'esqueixava a mi i que no s'hauria de resoldre mai del tot.

Raó que tenia la dida quan deia a la meva mare: "Sangs barrejades, xiqueta, sangs barrejades", en començar a notar les meves primeres rareses, o bé com a la més tendra edat, que diuen, passava brusquement de falaguer i dòcil en extrem a dominar també en extrem. ("Un sant i un bolxevic juguen junts", havia sentenciat encertadament el nostre metge de capçalera.) Comamala-Valls: la mortífera barreja! S'ajuntaren fugaçment aquests noms, amb molt diversa cal·ligrafia, cert, en les llibretes escolars de dos germanets. Ara es poden llegir encara en una placa de marbre blanc d'un cementiri castellà,¹ i les boires del Duero veí de vegades fins i tot els uneixen. Però en una tomba tan o més solitària, continua operant l'explosiva composició: és dintre meu que els dos cognoms van tirant-se guitzes com Jacob i Esaú al claustre matern.

* * *

Les dues branques a mesura que van bifurcant-se s'omplen d'altres cada cop més diverses. Sóc jo qui els he anat escrivint en les pomes que m'ofereixen aquelles. Déu meu, i com discorden! A una banda, són catalans i senzills; a l'altra, s'allarguen com trons ressonants, trons que provenen gairebé de tota la península Ibèrica, cap a la mena de Madrid inevitable que sóc. Sí, perquè jo puc fer moure fils i fer parlar, quan vull, titelles de Galícia, Andalusia, Castella i, no cal dir-ho, de Catalunya.

Un infant de famílies tan oposades aviat ha d'aprendre a capejar algunes situacions que podrien provocar inesperats cataclismes. Un exemple: en les desfilades militars, *papà Alfonso* (l'avi Comamala) ens feia aplaudir la bandera espanyola, cosa que a la mare no plaïa, la nostra era la quadribarrada. Què calia fer? Heus ací l'astúcia dels dos germanets: que sembli que piquem de mans, però sense arribar

¹ Peñafiel, on fou enterrat el meu germà durant la guerra civil. L'any 1982 les seves despulles van ser traslladades a Vilabella. És ací on ara els cognoms perduren en una altra placa.

a produir cap soroll. Així enganyem miserablement l'avi que, triomfal, esguarda la seva nora atenent les visites al balcó del costat. Que "papà Alfonso" hagués guanyat només ho semblava. Perquè, de fet, en aquella ocasió, com gairebé sempre, els Valls havien vençut en mi. En realitat, jo hauria de canviar l'ordre dels meus cognoms i començar pel de la mare aquesta història de la meva vida, història que potser consisteix en el llarg i dur combat per l'hegemonia d'una o altra dinastia. Atenes sembla, tot sovint, haver vençut. Esparta, l'acció educadora d'una dona que ha pogut més que els pura sang esperonats pel pare. Ho sembla. Perquè la victòria no serà mai decidida del tot, i la lluita continuarà aferrissadament, sense treva, en aquest camp es veu que mai no prou devastat.

* * *

A desgrat d'un cognom que a algú sembla de bell antuvi castellà,² els Comamala provenen de Girona. Allí es troben instal·lats almenys a mitjan segle xviii. Del primer que conservo la foto i que puc veure també retratat al museu històric d'aquella ciutat, assegut al bell mig dels darrers supervivents del setge napoleònic, és el rebesavi Francesc. Lluèix a la solapa la condecoració d'heroi del famós bloqueig i té l'expressió d'un infant a qui ha sortit bé una entremaliadura; encara més: que, sorprès, esguarda com en lloc de ser punit és lloat. El seu fill Josep conserva idèntiques faccions, les quals ens anem transmetent força tenaçment: el front ample i ben corbat, el nas més aviat curt, vull dir vistos de cara. Malaguanyat per a la dona amb qui hagué de conviure: Anna Úcar de Reberón, l'execrable, temuda *mamà Anita*, el sol anunci d'un bes de la qual feia arrencar a córrer els seus nêts, com l'amenaça del pitjor dels càstigs, pels corredors d'aquell xalet que exhalava una espantosa pestilència de plàtans mig podrits, que era com li agradaven a ella.

El veler del fat havia conduït el besavi, metge militar —comandant—, a les illes Canàries,³ on prengué per muller aquesta acabalada i noble indígena, xata, indolent, de rinxolats cabells que no exhibia

² En realitat és d'origen gaèl·lic. 'Coma' ve de *cumba*, depressió en forma de cassola.

³ Així ho havia sentit contar al pare. Un oncle meu m'ha dit, després, que la *mamà Anita* era mexicana.

sinó molt parcament, puix “que no es treia el capell ni si havia d'entrar a la cuina”. El primer fruit d'aquella estranya unió fou també canari. El nom que li posaren, Alfonso, no pot desmentir el fervor monarquicoliberal del seu progenitor. Amb ell foren quatre els fills, tots homes, que tingueren, híbrida raça que no deixaria successió sinó el primogènit, el qual, *te Deum laudamus*, fou l'únic que no havia sortit a la mare. Aquesta, quan enviudà, repartí entre els fills els béns que els pertocaven i aleshores començà a errar d'ací d'allà, deixant l'hotel per un estatge i viceversa, per qualsevol pretext, com ara el següent: en un cert pis de Madrid, el veí del damunt, en anar a dormir, deixava caure les botes sobre l'enfustat, “pam, pam”. Era un desesper. Allò no es podia resistir. Haver de viure tot el dia amb l'angoixa d'aquest moment! I bé: es canviaria de pis un altre cop. Ah, això sí, amb un cert entranyable armari mirall que no l'abandonaria en l'interminable vagabundejar. “Val més, és clar”, devia dir-se amb raó, “la companyia de la pròpia imatge que no pas la de segons qui”. En els seus darrers anys es deixà caure literalment en un xalet de Gràcia, que empestà amb els fruits de la seva filla, una mica passats, que és com s'han de menjar.

El seu fill Alfonso —flegmàtic, calculador— estudià per a enginyer. Li faltava molt poc per acabar la carrera, però l'amor, sempre venjatiu amb els que el defugen, li havia preparat una emboscada. Heus ací que en passar per davant les reixes florides d'una torre, s'obre la porta i apareix de sobte una noia plorant. La noia, d'altra banda, és d'allò més formosa, no tant si voleu com la seva mare: *la niña bonita de Gracia*. (Per fi l'àvia bella que no pot mancar a qualsevol autobiografia per donar a entendre, de passada, que el seu descendent té a qui assemblar-se.) En aquest moment està desesperada, tant que vol marxar de casa, no sap ben bé cap on. Què, doncs, li succeeix? La jove militar, d'una moral molt rígida, acaba de descobrir que la seva mare, vídua de no fa gaire, manté relacions equívokes amb el senyor que es feia anomenar oncle. Què calia fer? Cavaller formal com és ell, li jura per tots els sants que no la deixarà. Haurà de casar-se, és clar, “ben aviat?” —pregunta ella, que ja ha deixat de plorar—. Sí, ben aviat, al cap d'un mes, a tot estirar. Tot allò tan fora de lògica havia agafat el jove matemàtic per sorpresa, sense les cauteles a què estava habituat. Com que si anaven a viure a Girona, on tornava a jeure la *mamà Anita*, hi hauria, segur, incompatibilitat de caràcters

entre les dues dones, decidiren marxar cap a la capital del regne, no caldria sinó, on la núvia tenia parents pròxims. Però no trigaren gaire a adonar-se que, malgrat això, els diners s'acabaven. Hagueren de llogar un quart pis, parar una taula al Rastro i vendre's els jaqués i quatre galindaines més; un altre dia els llibres que encara quedaven a l'Alfonso del naufragi. Adéu a la carrera d'enginyer que tan disciplinadament seguia. Des d'ara s'haurà de dedicar a fer de professor de matemàtiques a algun col·legi o altre.

Quan al cap d'uns anys tornaran a Barcelona, entrarà al cos de Telègrafs, del qual arribarà a ser el director a la ciutat comtal (si bé per no deixar el xalet de Sant Gervasi, permutarà la plaça per la d'aqueix llavors municipi). L'obstinada voluntat amb què donarà carrera als set fills, malgrat la forta resistència d'algun, no s'explica sense remuntar-se als dies obscurs de Madrid, que degueren marcar profundament el fracassat enginyer.

Fou per la seva muller, Concepción López de Delpán (Del Pan?) y Garro de la Mota, que la sang dels Comamala esdevindria més blavosa. Impossible em resulta ara esbrinar les tradicions familiars sobre aquest punt. Les narraré tal com les vaig recollir de tia Dolores, germana de l'àvia, que me les contà molt parsimoniosament, mentre el ventall que li penjava del coll amb una cadena que li arribava fins a la cintura oscil·lava segons la gravetat de les expressions. Llàstima que ja no em pogué mostrar tot un feix de pergamins acreditatius del que em referia, atès que els cremaren a un racó del jardí al cap de poc d'esclatar la guerra civil, juntament amb molts altres documents dels que aleshores podien comprometre i ocasionar que el seu posseïdor fos dut a "fer el passeig a la Rabassada".⁴

Els Del Pan (un manoll de blat i una falç dessota, al blasó), ducs d'Armuño (?) (títol si per cas carlista) i virreis que foren de no recor-

⁴ Expressió que equivalia a afusellar. Sense cap mena de judici, el detingut —sovint amb el mateix pijama amb què dormia— era conduït als voltants de Barcelona (sobretot als giravolts de la Rabassada) per ésser-hi executat. La crema d'aquests documents pot semblar ara una mesura dictada sols per la por, però el cert és que durant la revolució haurien pogut constituir un pretext suficient per ésser liquidats els seus possessors. Un parent nostre, per exemple, fou dut a "fer el passeig" per haver-li trobat en una caixa de núvia un vestit militar de txec o hongarès que havia servit només en un ball de disfresses.

dava quin país americà, eren originaris de la Corunya. L'última Del Pan es casà amb un López, mandatari de la casa, i des d'aleshores es fusionaren els dos noms. Un López del Pan fou diputat per Galícia a les corts de Cadis i el meu rebesavi Lluís del Pan fou encara mariscal del regne. Ignoro per quina causa li van ser confiscats tots els béns, el cert és que no li tocà més remei que vendre's l'últim record d'un passat fastuós: el bagul que havia contingut la vaixella d'argent. El seu fill, el jove capità Carlos López del Pan y Espino de Yriberri (pare de la narradora i, per tant, de l'àvia) fou assassinat durant la Primera República. Sortia de l'església de Sants i un home situat rere un carro d'escombriaire li disparava el tret mortal. Era per això que a casa de l'àvia no es podia ni tan sols pronunciar la paraula *república*. Podria agafar-li, segons deien, algun treball, expressió que jo, d'infant, no entenia.

Aquell dissortat havia estat el primer marit de l'esmentada *niña bonita de Gracia*: la besàvia Elisa Garro de la Mota, que a més d'ésser un veritable bombó, tenia una veu preciosa, com afirmaven tots els que no la sentiren cantar mai. Era justament dels La Mota que tractava el llegat incinerat secretament. Oriünds de França (flor de lis daurada damunt d'una roca = mota), ja a la baixa edat mitjana s'instal·laren a Burgos, on donaren una plèiade de figures de relleu: comanadors, inquisidors i em sembla que fins algun bisbe. El títol de marquès de la Mota passà més tard a la casa d'Alba, que encara l'ostenta.

El rebesavi Felipe de la Mota era un tan fervorós carlista que s'arribà a vendre una illa de cases que tenia a Madrid per poder passar les unces d'or que n'obtingué, dins de rajoles de xocolata, per ajudar així la causa sagrada. No endebades s'havia ja fet fer un vestit de general per quan Don Carlos entrés a Madrid, "costés el que costés". Don Carlos, com ja se sap, no va entrar-hi; tanmateix, el vestiren com havia desitjat, si no per fer patxoca a la cort, almenys per *épater* Sant Pere, en trucar a la porteria. La seva filla Concepció fou emmaridada als catorze anys amb el marquès de S. i quan al cap d'uns anys enviudà, pogué casar-se, ara al seu gust, amb un simple coronel d'infanteria sevillà: José Garro, el qual, malaventurat!, era tan alfonsí que en les rares ocasions que hagué de sojornar a casa del sogre, aquest feia tapar amb cotó fluix les esclatxes de les portes per no haver de sentir una veu liberal. Fruit dels dos bàndols que tacaren la península de

sang, naixia sota el sol de Màlaga l'encantadora besàvia Elisa, la veu de la qual, com ja ha estat referit, degué de ser millor, en tot cas, que la seva moral.

L'àvia Concha, a la meua memòria, va unida a allò que pot haver-hi de més desconsolador al món: el negre o l'absència total de color amb el qual semblava identificada consubstancialment. No que dugués dol en concret de ningú en els anys que l'evoco, sinó el negre per pura vocació, per lliurança total i fervorosa a la mort que representa, per autodeterminació, o millor dit per autocondemnació. Negre per voluntària abstinència de tot el que pogués induir a la joia, per rebuig absolut del que pugui haver-hi d'agradable al món —si és que n'hi ha alguna cosa—. Negre tots els dies, totes les estacions; negre en tot allò on es pot prolongar la teva pena: ventall, moneder, etc. Negre en totes les qualitats hagudes i per haver: lluent, mat, vellutat, setinat, pelfat...; en qualsevol detall, i no eren pocs, que concorrien en la seva vestimenta: cordons, botons i botonets, trenzilles (ignoro què són, però segur que les hauria trobades negres encara que hagués calgut forfoliar per totes les merceries de Barcelona) i, sobretot, cosa lucífera, negre fins allí on per naturalesa una mortal es delecta més en poder emetre lluentors: arracades, collarets, fermalls... En tota la seva funerària bijuteria l'anticolor havia triomfat i estenia un domini de dol interminable, el record del qual encara avui, com d'infant, m'omple d'una aflicció gairebé infernal.

La cella esquerra més alta que la dreta, en posició d'atac, les aletes del nas molsudes i bategants, el llavi inferior una mica caigut i sempre com ajudant l'altre a mastegar algun granet (no pas d'anís, sinó ben amarg!) acabaven de conferir a les faccions de *mamà Concha* quelcom d'imperiós i despectiu, no tant, em penso, com a expressió de la seva índole, com per mera herència. Cara de prunes agres, en diria la gent, cara de sogra de comèdia, de sogra en estat natural, químicament pura. Cara de pocs amics, en una paraula. I en efecte: quin, si mai en va tenir algun, s'hauria vist amb cor de donar-li el "bon dia"?, quin fill o nét, sense la por de provocar tot seguit una tempesta? ("T'agafa gaire sovint? Ara amb què surts?") Aquesta màrtir-perquè-sí, propensa a dramatitzar-ho tot, a crear entorn seu una atmosfera d'imminent huracà, assaborint per anticipat, com Medea, l'efecte de l'escena final, havia d'actuar davant del públic més difícil de conquerir, sí, el pitjor dels espectadors: un marit flegmàtic i sorneguer, la mirada acerada

del qual i el cinisme amb què continuava cargolant-se el bigoti l'exasperaven a no poder més. A diferència, però, d'aquella heroïna ultratjada, la seva gelosia no tenia cap pàbul. Perquè l'avi, innocentíssim Jasó, li fou absolutament fidel, i no podia arribar a entendre per què una minyona que semblava anar bé era de sobte despatxada. Perquè no podia anar tots els matins a prendre el sol al passeig de Gràcia i a mirar senyores formoses. Que no havia de girar el cap d'aquella forma, que feia mal educat. D'acord, però dona, hi ha cap mal en això? No és també una manera de glorificar el bon Déu Creador?

Ni els fills ni els néts no veurien somriure, això sí que no, aquella mai prou esbravada fúria. És que no érem capaços de comprendre l'elisabetiana tragèdia que protagonitzava tan magistralment? "Compte, Concha", devia dir-se, "no deixis de mantenir els llavis serrats." Ei, que el mite pot esfondrar-se en el moment menys pensat.

Les dues o tres vegades l'any que la mare ens duia a visitar-la—sempre imposades pels números del calendari— ens podíem fer la il·lusió, els dos germans, de ser uns temuts petits extraterrestres que li envaïem l'obscur planeta on habitava. La seva mirada en rebre'ns semblava la d'un forçat querubí que per ordre superior t'hagués hagut de deixat profanar, uns moments, el barrat paradís. Tot i sense sabre (no, sabre no en duia pas, que jo recordi), havia de protegir (perquè els nens som dolents de mena) vés a saber què: la capsa de galetes ben amagada al bufet o potser les mimoses artificials que des del "centre" del cristall es decantaven cap a un mirall col·locat a sota. Alarma del tot injustificada, val a dir-ho, ja que els presumptes agressors érem dos germanets bons minyons (sí, sí, feu-vos de cap) i d'allò més ben educats. Li allargàvem, tot felicitant-la, la capsa de bombons o les flors que la mare ens havia posat a les mans mentre tocava el timbre. Candorosos! Havíem pretès que per aquells ridículs presents es rendís el fortí? Doncs sí que estàvem ben posats. Res. Ni les gràcies. Continuarà la guerra freda. Cap indicatiu de reconciliació no es dibuixaria en aquell rostre agreujat sense motiu, que semblava només esperar el moment d'acompanyar-nos a la porta, per empuñar l'arma de bell nou i tornar a muntar la guàrdia.

Entre una mare hostil i un pare més que rígid, pujaren els set fills que semblaven haver vist només la fosca del món per clavar més espases a aquella i fer trencar més bastons al darrer. Pujaren vol dir que els era administrat el ranxo a l'hora exacta i que se'ls ensenyà a

vestir a toc de trompeta. El xalet de Sant Gervasi suggereix, en efecte, una petita caserna a la qual, fins i tot el capità, es feia servir plats ben condimentats que passaven només pel nas dels soldats rasos a fi de fomentar així el prestigi que cal de totes passades que conservi l'autoritat. També, és cert, se'ls va donar el batxillerat a tots, donar si no de grat per força, ni que calgués a cops de bastó. Aquell havia fracassat, però les petites feres esdevindrien al capdavant tots uns homes! Després del batxillerat hagueren de seguir alguna carrera o altra, perquè se'ls havia infós un odi a mort al comerç i a la indústria en qualsevol de les seves vils manifestacions. Dos es decantaren per la Medicina, dos més pel Dret, un va fer Farmàcia i la germana, el professorat de piano. L'altra, aquella sí que era un àngel, volà aviat cap al cel.

Mentrestant s'havien ja traslladat a un pis del carrer Gran de Gràcia. L'avi, que degué ser un model de buròcrata: metòdic, pulcre, puntual, era ja el cap director de Telègrafs de Barcelona. Així com el xalet isabelí constituïa el marc idoni per a una lacrimògena “pel·lícula amb nen-ase-dels-cops”, ara tot ens fa pensar en una de l'oest: cap de clan dur, mare feïnera, noia ingènua i cinc homes joves ben plantats i *charmants* amb ganes de gresca i d'anar a pinyes per un tres i no res, diguem-ho clar: perdonavides com no n'hi ha (“els Comamala!”, cridarien els comparses fugint, la por al cos). “Els Comamala!”, deien de debò els pocs afeccionats a l'esport de primers de segle, quan aquells irrompien en algun lloc, ja que eren prou co-negudes les seves fetes.

Per què tots esportius? Per què tots amants de la naturalesa? I per què —fills d'uns pares com aquells— tots tan bromistes, *ondoyants*, diguem-ho clar: tan simpàtics? (perquè ho foren de debò els cinc *cow-boys*). Res d'estrany, per tant, que fins l'únic que sortí físicament a la *mamà Anita*, acabades les respectives carreres, anaren fent allò que se'n diu “bons casaments”. Els afavorí, sens dubte, que fossin molt de dretes —conservadors de l'ordre— a part de calculadors i freds, en això sí, com el pare. Dos escolliren els encants de la noblesa, dos els més discrets de la burgesia. El petit, Alfons, morí solter, misteriosament, a Santa Isabel de Fernando Poo, on havia fugit intentant escapar d'una passió funesta envers una casada. La noia, Anita, féu també una boda lluïda als Josepets, que té al davant una escala llarga per poder exhibir ben bé la cua. Al cap de pocs anys de casada, els rojos li havien d'assassinar el marit. Vídua, tornà amb els pares, al

pis del carrer Gran que ella havia fet florir de soltera, quan era fada, fins als racons més amagats. És allí on l'associo com en el seu màgic regne. Veig els ulls que, segons ella, havien fet tronar i ploure, emparant amorosament l'artificial botànica en arribar-hi jo, l'artista de la família. “Ja sé que a vosaltres no us agraden”, deia referint-se a les seves flors de roba amb la tristesa de la mare que té un fill feble o minusvàlid, però a qui dol que els altres se n'adonin.

En aquell pis, als primers mesos de la guerra, moriren els avis. Moriren finalment, sense ironia, vull dir de bo de bo. Ho feren amb poc temps l'un de l'altre, a fi que les veïnes poguessin proferir commogudes: “S'havien estimat tant!”. Un mateix capellà sortí apressadament dues vegades del seu cau per fregar-los amb oli els òrgans on radiquen els cinc pecadors sentits. A la *mamà Concha* no li pogueren posar a les mans els rosaris d'atzabeja confeccionats per ella mateixa, perquè hauria estat una veritable temeritat que hauríem pogut pagar ben cara tots plegats. A l'avi li van posar l'americana negra ribetejada de *sotage* i els pantalons *de corte*. Els *gemelos* bons, tot. Després la tia Anita el pentinà més ridículament encara que no ho feia cada dia: es volgué lluir de valent en l'onda del front per dissimular una mica les entrades inclements. Fou el primer mort que jo veia i em sorprenia, pel que n'havia sentit dir, que no em fes més “por”.

Estàvem al seu voltant, en silenci, sense saber què fer, ja que en aquests casos el normal hauria estat plorar. Al cap d'una estona, per trencar-lo, l'oncle Carlos que digué: “El último de los Comamala te vengará” (com si en efecte hagués estat una víctima més de la Revolució roja). Als altres oncles, en sentir la pomposa frase, se'ls escapà una mica el riure per sota el nas. Llavors el papà, amb tota la seva *xunga*: “Oye, tú, a mí no me metas en eso”, deixà anar.

No gaires persones desfilaren per veure'l, tant perquè havia estat home de pocs amics com perquè la majoria de familiars i coneguts no podien deixar els seus amagatalls. Només les minyones, exminyones, o la senyora del fotògraf de baix podien exclamar el proverbial: “Que natural que ha quedat. És ben bé ell”. I sí. Era ben bé ell, ara, aquell frígid difunt.

ÍNDEX

Variacions sobre l'edició d'un llibre important	5
I. Les famílies.....	15
II. Els pares.....	37
III. Infantesa.....	59
IV. La guerra.....	93
V. Postguerra.....	133
VI. L'art	159
VII. La llum.....	195